

ՈՐՈՇՅԱԼԻ ԵՎ ԱՆՈՐՈՇԻ ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԿԱՐԳԻ ԸՄԲՈՒՆՈՒՄԸ՝ ԸՍՏ ՀՈՒՆԱԲԱՆ ԵՎ ԼԱՏԻՆԱԲԱՆ ՔԵՐԱԿԱՆՆԵՐԻ

Հոդվածը վերաբերում է հայ քերականական մտքում որոշյալի ու անորոշի ըմբռնման առանձնահատկությունների վերլուծությանը հունաբան և լատինաբան դպրոցների համատեքստում: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ հունաբան և լատինաբան դպրոցի հետևորդները միասնական չեն եղել գրաբարի հոդերի ըմբռնման հարցում: Որոշ քերականներ հիմնականում տարբերակում են հոդի երկու տեսակ՝ ստորադաս և նախադաս, որոնք իրենց հերթին լինում են հոլովվող և չհոլովվող: Նրանք որպես արդյունք չեն հանգել որոշյալի և անորոշի՝ որպես քերականական կարգի գիտական խորը ընկալմանը, սակայն նկատել են երևույթը՝ դրանով հիմք նախապատրաստելով հետագա ուսումնասիրությունների համար:

Հանգուցային բառեր և արտահայտություններ. որոշյալ և անորոշ հոդ, քերականություն, խոսքի մաս, դերանուն, հայերեն, հունարեն, լատիերեն, թարգմանություն:

Հայ քերականական միտքը հայերենի որոշյալի և անորոշի քերականական կարգի ուսումնասիրությամբ սկսել է զբաղվել դեռևս հինգերորդ դարից, երբ Դիոնիսիոս Թրակացու «Քերականական արվեստ» աշխատության թարգմանությամբ դրվեց հայոց լեզվի քերականության հիմնաքարը: Թարգմանությունը, ինչպես կարծում են, կատարվել է մեծ փիլիսոփա Դավիթ Անհաղթի կողմից և ունեցել իր բազմաթիվ մեկնությունները: Առաջին մեկնիչ-քերականները, լինելով հունարենի լավագույն գիտակներ և հաճախ վախճնալով հեռանալ հունարեն բնագրից, շատ դեպքերում ոչ թե փոխում

էին Դ. Թրակացու քերականությունը հայերենի օրինաչափությունների համաձայն, այլ, ընդհակառակը, հայերենի իրողություններն էին հարմարեցնում դրան:

Դ. Թրակացին իր քերականության մեջ սահմանում է ութ խոսքի մաս. «Եւ բանի մասունք են ութ. անուն, բայ, ընդունելութիւն, յաւդ, դերանուն, նախադրութիւն, մակբայ, շաղկապ» [1, էջ 12]:

Դ. Թրակացու քերականության թե՛ թարգմանիչը և թե՛ բոլոր մեկնիչները հունարենի նմանողությամբ հայերենում նույնպես ընդունում են այս ութ խոսքի մասերը՝ ներառյալ և հոդը: «Յաւդագս Յաւդի» հատվածում թարգմանիչը գրում է. «Յաւդ է մասն բանի հոլովական, նախադասեալ <եւ ստորադասեալ> ներխոնարիութեան անուանցն. եւ նախադասական է այս, որգոն ո. եւ ստորադասական է այս, որգան որ» [1, էջ 27]:

Թարգմանությունը ցույց է տալիս, որ մեկնիչները հիմնականում ճիշտ չեն ըմբռնել հայերենի հոդերի էությունը. հունարենի հոդը հայերենում նրանք փոխարինել են **այս, այդ, այն** ցուցականներով, որոնք ունեն թիվ, սեռ և հոլով:

Այսպես, ըստ Մովսես Քերդողի (նշենք, որ բնագրում *Քերդող*-ը գրված է **դ**-ով) և Անանուն մեկնիչի՝ հայերենի հոդը **այս**-ն է, որն ունի թիվ և հոլով. «Յաւդս յայլում լեզուի բազում ինչ ունի, այլ ի մերումս սակաւ, զի հոլովք եւ թիւք միայն լինին. բայց գսերոցն ոչինչ նշանակէ: Եւ է շրջաբերութիւն այսպէս. այս, այսմ, այսու, զայս, ո՛վ այս...» [1, էջ 175]:

Այսուհանդերձ, չի կարելի թերազնահատել նրանց կատարած դիտարկումների արժեքը, որոնցում դրսևորվել են նաև ինքնուրույն մոտեցումներ:

Դրանցից ամենագնահատելին, անտարակույս, Դավիթ Անհաղթի մեկնություններն են: Նա նկատել է, որ հունարենի հոդերը չեն համապատասխանում հայերենին, և թարգմանության մեջ հոդերի փոխարեն թյուրիմացաբար ցուցական դերանուններ են դրված:

Թարգմանչի կողմից հոդի հարցում ներմուծված արհեստականությունները Դավիթը բացատրում է որպես հունարեն բնագիրը հայերեն ամբողջական ներկայացնելու ցանկության արդյունք: Դավթին հայտնի է, որ հունարենում հոդը մեծ մասամբ դրվում է անունից առաջ, ունի սեռ և թիվ, իսկ հայերենում դրվում է բառավերջում, չունի սեռ և թիվ, գուրկ է նյութական իմաստից, կատարում է որոշիչ դեր. «Յաւոդ որպէս ի հոռոմին եւ ի մերումս ոչ եւս նշանակ է, այլ սուղ ինչ մասն: Եւ է յաւոդ որպէս սոսկ բան յաւդեալ իմն բարդած, որ պատկանաւոր եւ յարդարուն գործիցէ: Եւ ունի ի հոռոմին ի սկզբան բանին, որպէս թե ո՛վ Պետրոս. եւ են զանազանեալք արականի եւ իգականի եւ չեզոքի, սոյնպէս եզականին եւ յոգնականին: Այլ եւ այս իսկ ի հայումս ի վախճանի ըստ երիցս այսոցիկ արինականս իբր թե **ծին**, կամ **ծիդ**, կամ **ծիս**, որ նշանակիչ յայտնի իրաց է. զի ասիցես՝ **ծի եկն**, ոչինչ նշանակեցեր, իսկ դնելով ի վերայ զաւղն, իբր թե ասիցիս՝ **ծին եկն**, անդէն ծանուցեր» [1, էջ 115] (ընդգծումները մերն են՝ **Ի. Մելքոնյան**):

Այսպիսով՝ դժվար չէ նկատել, որ ըստ Դավթի՝ հոդը մասնիկ է և ոչ թե անկախ բառ: Սակայն նա չի անում հաջորդ քայլը. չի ճանաչում որոշյալի և անորոշի քերականական կարգը և հոդը համարում է հայերենի խոսքի մասերից մեկը:

Անանուն մեկնիչը հիմնականում կրկնում է Դավթին, միայն նշում է, որ հոդը կարող է դրվել բոլոր խոսքի մասերի վրա. բացառություն են կազմում նախադրությունը և շաղկապը. «Եւ ըստ համարականումն՝ միապէս ենն, եւ երկուորաբար դուն, եւ բազմաւորաբար դուքն, որ յամենայն մասունս գտանի, բաց ի նա-

խադրէ եւ ի շաղկապէ» [1, էջ 150]:

Ըստ Ստեփանոս Սյունեցու՝ հոդը գործածվում է ինչպես անունների, այնպես էլ բայի հետ՝ ցույց տալով նրա դեմքը. «Իսկ յաւոդ ասի պատուաստ ինչ յանուն կամ ի բայ: Եւ են սոքա գիր քննողաց յանգի անուանն կամ բայի առ ի ցուցական առնել զդէմս» [1, էջ 214]:

Գրիգոր Մագիստրոսն իր մեկնության մեջ հոդի առաջադաս կիրառությունը ընդունում է որպես հունարենին բնորոշ հատկություն և հավելում, որ հայերենում նույնպես այն երբեմն հանդիպում է. «Եւ ըստ մերս նախադասելով յաւո ոչ եմք սովորեալ բազմաւորական յաճախ զսա վարեցեալ, բայց միայն ասեմք ո՛վ Գէորգ, ո՛վ Գրիգոր, ո՛վ Տրդատ. եւ ահա նախադասեալ եղեւ ովդ առանձին արական:

Իսկ ասեմք ո՛ Համունի, ո՛ Մանի, ո՛ Նունի եւ այս(քան) քանգի ովդ արական եւ երկարացեալ է յաւո, իսկ ո՛ փաղաքշական իմն եւ մանկական» [1, էջ 246]: Ուրեմն, ըստ քերականի, **ով**-ը կիրառվում է արական, իսկ **ո**-ն՝ իգական անունների հետ:

Հիշյալ բոլոր քերականներից Համան Արևելցին տարբերվում է նրանով, որ հոդի բացատրությունը տալիս ելակետ է ընդունում առարկաների սեռը, տեսակը, ինչպես նաև տարածական ու քանակական հարաբերությունները՝ մոտն ու հեռուն, շատն ու քիչը. «Ջի յաւո ցուցանէ զմերձն եւ զհեռին, զշատն եւ զսակաւն. մերձ որպէս զսեռն եւ հեռի որպէս զընդհանրական կենդանին. շատն որպէս զբոլոր տեսակս, սակաւն որպէս զմասնաւորն կամ զոմն մարդ» [1, էջ 265]: Առհասարակ Հ. Արևելցին նոր դիտողություններ չի անում հայերենի քերականական իրողությունների, մասնավորապես՝ հոդերի վերաբերյալ: Եղածն էլ ըստ էության նախորդ մեկնիչների կրկնություններ են՝ ավելի շատ աստվածաբանական հիմնավորումներով:

Այսպիսով՝ Դ. Թրակացու «Քերականական արվեստ» աշխատության թարգմանիչն ու մեկնիչ-քերականները

զուտ թարգմանական աշխատանք չեն կատարել: Ճիշտ է, նրանց վրա մեծ է եղել հունարենի ազդեցությունը, շատ դեպքերում հայերենի իրողությունները համապատասխանեցրել են հունարենին, սակայն արձանագրվել են նաև ուշագրավ դիտողություններ հայերենի հոդերի վերաբերյալ՝ ելնելով բուն հայոց լեզվի օրինաչափություններից: Օրինակ՝ ի տարբերություն հունարենի՝ հայերենի հոդը չունի սեռ և թիվ, դրվում է բառավերջում, ցուցական դերանունների հետ ունի իմաստային առնչակցություններ և այլն:

Արդարև, ճշմարիտ է ակադեմիկոս Գ. Ջահուկյանը, ով հայերենի քերականության հիմքը հանդիսացող սույն աշխատության թարգմանությունը համարում է ավելի շուտ փոխադրություն, քան թարգմանություն [8, էջ 61]:

Հոդի քերականական ըմբռնումը իր որոշակի զարգացումն է ապրել լատինաբան քերականների աշխատություններում: Եթե հունաբան դպրոցի ներկայացուցիչները հունարենի օրինաչափությունները կաղապարելով էին քննում հայերենի քերականական իրողությունները, ապա լատինաբան քերականները «առաջնորդվում են լատինական քերականության տրադիցիոն գաղափարներով ու տերմիններով, բայց հենց այդ բանը, լատիներենի քերականության զգալի մշակվածության պայմաններում, նրանց հնարավորություն է տալիս նշանակալից արդյունքների հասնելու» [7, էջ 12]:

Այս դպրոցի ներկայացուցիչներից ոմանք, չխախտելով ավանդույթը, հոդը համարում են ինքնուրույն խոսքի մաս, ոմանք էլ հակառակն են անում. խոսքի մասերի համակարգից հանում են այն և քննության ենթարկում դերանունների բաժնում:

Ֆրանչիսկոս Ռիվոլան հայերենի **ս, դ, ն** հոդերը անվանում է «ածանցական տառեր» (*litterae affixae*), որոնք ունեն դիմորոշ և որոշիչ արժեք. վերջինը նշում

է հատկապես **ն** հոդի համար: «Հոդերի դիմորոշ արժեքի (իմա՝ և՛ անձնական, և՛ ցուցական, և՛ ստացական իմաստները) քննության կապակցությամբ նշվում է –, գրում է Գ. Ջահուկյանը,– որ նրանք կարող են հարել ոչ միայն անուններին, այլև հայերին, թեև այս հատկությունը չի մեկնաբանվում» [6, էջ 14] (Ֆ. Ռիվոլայի քերականությունից մեր տեղեկությունները վերցված են Գ. Ջահուկյանի ստորև նշված գրքից, քանի որ սկզբնաղբյուրը բացակայում է):

Կ. Գալանտսը ընդունում է հոդը որպես խոսքի մաս, հետևելով լատիներենի քերականություններին՝ նաև ավելացնում միջարկությունը՝ հայերենի խոսքի մասերի թիվը դրանով դարձնելով ինը: Նա հոդը սահմանում է որպես «փոքր ինչ մասնիկ բանին, որ դիմօք գանձն նշանակէ եւ զմերձաւորն կամ զհեռաւորն» [2, էջ 105]: Առանձնացնում է դրանք երկու մասի՝ նախադաս և ստորադաս հոդեր՝ «մինն՝ նախադաս հոլովական. և միւսն ստորադաս անհոլով» [2, էջ 104]: Նախադաս հոդերը իրենց հերթին բաժանում է երկու խմբի՝ հոլովվող և չհոլովվող: Հոլովվող հոդերը **այս, այդ, այն** ցուցական դերանուններն են, որոնք կարող են նաև հետադաս կիրառվել, իսկ չհոլովվող հոդերը **ո՛, ո՛վ, յա՛, ծո՛, քա՛** կոչական բառերն են: Ստորադաս հոդերն են՝ **ս, դ, ն**, որոնք չեն հոլովվում: Ինչպես տեսնում ենք, Կ. Գալանտսի մոտ ցուցական դերանունն ու հոդը միախառնված են հանդես գալիս:

Ս. Ջուղայեցին ևս հոդը համարում է առանձին խոսքի մաս՝ «մասն բանի հոլովական»՝ սրա մեջ ընդգրկելով նաև **այս, այդ, այն** ցուցական դերանունները: Կոչական հոդերին սեռի կարգ է վերագրում: Արական սեռի է **ծո** «հոդը», իգական՝ **քա**, հասարակ՝ **ո, ով, է, այ** [9, էջ 121–122]:

Ու. Երևանցին, ի տարբերություն նախորդների, հոդը չի համարում խոսքի մաս: Ըստ նրա՝ դրանք **այս, այդ, այն** ցուցականների կրճատ ձևեր են [4, էջ 65]:

Հ. Հոլովը (Հովհաննես Հոլով Կոստանդնուպոլսեցի) նույնպես **ս, դ, ն** հոդերը դնում է դերանունների մեջ՝ տարբերակելով որպես դրանց առանձին տեսակ՝ «դիմորոշականք» [5, էջ 30]:

Հոլանդացի նշանավոր հայագետ Յոհան Յոախիմ Շրյոդերը իր «Արամեան լեզուի գանձ» աշխատության մեջ անդրադարձել է գրաբարի **ս, դ, ն** հոդերին՝ դրանք համարելով «դիմորոշականք»: Հեղինակը տարբերակում է դերանունների երկու տեսակ՝ անջատվող և ածանց դերանուններ՝ վերջինի տակ հենց նկատի ունենալով վերոհիշյալ հոդերը:

Մխիթար Սեբաստացին Հ. Հոլովի և Յ. Շրյոդերի նման հոդերը դնում է դերանունների մեջ և ավելացնում, որ դրանք, անուններից բացի, կարող են դրվել բայերի և ուրիշ դերանունների վրա. «Դիմորոշականք թէպէտ համարին ընդ դերանուանս, բայց յատկապէս ոչ ասին դերանուանք, այլ յօդք, քանզի ոչ երբէք կարեն վարիլ փոխանակ անուանց, նաև հոլովիլ ոչ կարեն, այլ միայն յօդին և յարին անուանց և մանավանդ ընդունելութեանց և բացորոշեն զնոսին. նաև զդէմս որոշեն և առ այն դիմորոշականք կոչին» [10, էջ 297]:

Բաղդասար Դպիրը Ս. Ջուղայեցու և Կ. Գալանոսի նման հոդը համարում է խոսքի մաս, «փոքրիկ ինչ մասն բանի», որը, սակայն, կարևոր նշանակություն ունի. «Մասն այս՝ յօդ՝ թէպէտ քանակութեամբ փոքրիկ ինչ մասն է բանի, բայց մեծ է զորութեամբ, որ անդէմ մասանց դէմ շնորհէ և որոշէ յայլոց» [3, էջ 121-122]: Քերականը այս խոսքի մասի տակ դնում է **ս, դ, ն** հոդերը և **այս, այդ, այն, սոյն, դոյն, նոյն** ցուցական դերանունները: Առաջինները կոչում է «միատառք» (կամ «եզատառք»), որոնց բնորոշ է միայն դեմքի կարգը, իսկ մյուսները՝ «բազմատառք», և սրանք, դեմքից բացի, ունեն թիվ և հոլով [3, էջ 132]: Ըստ Բ. Դպիրի՝ **ս, դ, ն** հոդերը միշտ հետադաս են (կցվում են բառին), **սոյն**-ը, **դոյն**-ը, **նոյն**-ը՝ հիմնականում նախադաս, իսկ

ինչ վերաբերում է **այս, այդ, այն** «հոդերին», ապա դրանք կարող են կիրառվել թե՛ նախադաս և թե՛ վերջադաս:

ԵԶՐԱՀԱՆԳՈՒՄ

Այսպիսով, ամփոփելով կարող ենք ասել, որ՝

ա) Դ. Թրակացու «Քերականական արվեստ» աշխատության թարգմանիչն ու մեկնիչ-քերականները սոսկ թարգմանական աշխատանք չեն կատարել: Ճիշտ է, նրանց վրա մեծ է եղել հունարենի ազդեցությունը, և շատ դեպքերում հայերենի իրողությունները համապատասխանեցրել են հունարենին, սակայն այդ քերականները արել են նաև ուշագրավ դիտողություններ հայերենի հոդերի վերաբերյալ՝ ելնելով բուն հայոց լեզվի օրինաչափություններից: Ինչպես, օրինակ՝ ի տարբերություն հունարենի՝ հայերենի հոդը չունի սեռ և թիվ, դրվում է բառավերջում, ցուցական դերանունների հետ ունի իմաստային առնչակցություններ և այլն:

բ) Լատինաբան դպրոցի հետևորդները միասնական չեն եղել գրաբարի հոդերի ըմբռնման հարցում. Կղեմես Գալանոսը, Սիմեոն Ջուղայեցին, Հովհաննես Ջուղայեցին (Մրքուզ), Բաղդասար Դպիրը, շարունակելով ավանդույթը, հոդը համարում են ինքնուրույն խոսքի մաս: Սակայն որոշ քերականներ, ինչպես՝ Ոսկան Երևանցին, Հովհաննես Հոլովը, Խաչատուր Կարնեցին (Էրզրումեցի), Յոհան Յոախիմ Շրյոդերը, Մխիթար Սեբաստացին և այլք, վարվում են հակառակ կերպ. խոսքի մասերի համակարգից հանում են այն և քննության ենթարկում դերանունների բաժնում:

գ) Կ. Գալանոսը, Ս. Ջուղայեցին և Բ. Դպիրը տարբերակում են հոդի երկու տեսակ՝ ստորադաս (ըստ Դպիրի՝ *միատառք*), որ են՝ **ս, դ, ն**, և նախադաս, որոնք լինում են հոլովվող և չհոլովվող: Հոլովվող են **այս, այդ, այն**-ը, Դպիրը ավելացնում է նաև **սոյն, դոյն, նոյն**-ը, որոնք ունեն դեմք, թիվ, հոլով: Կ. Գալանոսը և Ս. Ջուղայեցին առանձնացնում

են նախադաս չհոլովվող **ո, ով, յա, ծո, քա** կոչական հոդերը, որոնց Մ. Զուղայեցին վերագրում է սեռի հատկանիշ՝ արական, իգական, հասարակ:

դ) Հոդերի ուսումնասիրության հարցում առաջ գնալով՝ Ո. Երևանցին, Հ. Հոլովը, Յ. Շրյոդերը, Մ. Սեբաստացին, խոսքի մասերից դուրս թողնելով այն, **ս, դ, ն** հոդերը դնում են դերանունների մեջ՝ որպես «դիմորոշականք»: Ո. Երևանցին դրանք համարում է **այս, այդ, այն** դերանունների կրճատ ձևեր, Յ. Շրյոդերը՝ ածանց-դերանուններ: Մ. Սեբաստացին նշում է, որ **ս, դ, ն** հոդերը կարող

են դրվել ինչպես անունների, այնպես էլ բայերի ու այլ դերանունների վրա:

ե) Ճիշտ է, հին քերականները չեն հանգել որոշյալի և անորոշի՝ որպես քերականական կարգի, գիտական խորը ընկալմանը, սակայն նկատել են երևույթը, Բաղդասար Դպիրի պատկերավոր արտահայտությամբ՝ մեկնաբանել. «փոքրիկ ինչ մասն է բանի, բայց մեծ է զորութեամբ, որ անդէմ մասանց դէմ շնորհէ և որոշէ յայլոց»՝ դրանով պարարտ հող նախապատրաստելով հետագա քերականագիտական ուսումնասիրությունների համար:

ՓՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ն. Ադոնց, Երկեր հինգ հատորով, Հայերենագիտական ուսումնասիրություններ, հ. Գ, ԵՊՀ հրատ., Եր., 2008թ.:
2. Կ. Գալանոս, Քերականական և տրամաբանական ներածություն առ յիմաստությունն շահելոյ, Հռոմ, 1645թ.:
3. Բ. Դպիր, Գիրք քերականութեան, Կ. Պոլիս, 1725թ.:
4. Ո. Երևանցի, Քերականութեան գիրք, համառոտիւք ծայրաքայլ արարեալ յաղագս մանկանց եւ նորաւարժից կրթութեան, ի տառս մատենից եւ ի գիտութիւնս մասանց բանի, ըստ քերթութեան արիեստի, Ամստերդամ, 1666թ.:
5. Հ. Հոլով, Զուտութիւն հայկաբանութեան կամ քերականութիւն հայկական, Հռոմ, 1674թ.:
6. Գ. Զահուկյան, Գրաբարի քերականության պատմություն, ԵՊՀ հրատ., Եր., 1974թ.:
7. Գ. Զահուկյան, Հին հայերենի հոլովման սիստեմը և նրա ծագումը, Եր., 1959թ.:
8. Գ. Զահուկյան, Քերականական և ուղղագրական աշխատությունները հին և միջնադարյան Հայաստանում, Եր., 1954թ.:
9. Ս. Զուղայեցի, Գիրք որ կոչի քերականութիւն, արարեալ և շարագրեցեալ ի Սիմէնէ վարդապետէ Զուղայեցոյ, Կ.Պոլիս, 1725թ.:
10. Մ. Սեբաստացի, Քերականութիւն գրաբարի լեզուի Հայկազան սեռի, Վենետիկ, 1730թ.:

ПОНИМАНИЕ ГРАММАТИЧЕСКОГО ПРАВИЛА ОПРЕДЕЛЕННОГО И НЕОПРЕДЕЛЕННОГО АРТИКЛЯ ПО ЛАТИНСКИМ И ГРЕЧЕСКИМ ГРАММАТИКАМ

ИРИНА МЕЛКОНЯН

Ереванский государственный университет, кафедра диаспоры, соискатель

В статье представлен анализ особенностей понимания определенного и неопределенного артикля в контексте греческих и латинских школ. Исследования показывают, что последователи греческих и латинских школ не были едины в вопросе понимания древнеармянского языка. Некоторые грамматики в основном отличают два вида артиклей – вторичный и первичный, которые, в свою очередь, бывают склоняемыми и несклоняемыми. В результате они пришли к глубокому научному пониманию грамматического правила определенного и неопределенного артиклей, но заметили явление, тем самым подготовив основу для дальнейших исследований.

THE CONCEPT OF THE GRAMMATICAL RULE OF DEFINITE AND INDEFINITE ARTICLES BY GREEK AND LATIN GRAMMARIANS

IRINA MELKONYAN

YSU, Department of Diaspora, Applicant

The article presents the analyses of the characteristic features of the concept of definite and indefinite articles in the context of Greek and Latin schools. The research shows that the followers of Greek and Latin schools have no single opinion about Old Armenian. Some grammarians mainly distinguish two types of articles: secondary and primary which in their turn are declinable and indeclinable. They did not come to the scientific understanding of the grammatical rules of definite and indefinite articles as a result, but they noticed the phenomenon, thus preparing the basis for further research.